

1 Metodická část

Výběrové šetření *Finanční situace domácností (FSD)* provádí Český statistický úřad (ČSÚ) ve spolupráci s Českou národní bankou (ČNB) od roku 2020. Šetření je koordinováno Evropskou centrální bankou jako Household Finance and Consumption Survey (HFCS) a probíhá ve tříleté periodicitě ve státech s měnou euro a v několika dalších zemích (ECB 2023a, ECB 2023b). Výsledkem FSD jsou jedinečné údaje, které nelze zjistit jiným způsobem než přímým dotazováním v domácnostech. Česká verze šetření probíhá každoročně a získané údaje jsou využívány jak na národní úrovni institucemi jako jsou ČNB nebo ČSÚ, tak i na mezinárodní úrovni.

Šetření FSD si klade za cíl zmapovat situaci českých domácností z hlediska jejich finančních a majetkových poměrů. Z výsledných údajů se získává mimo jiné i ukazatel tzv. čistého jmění, ke kterému je vedle zjištěných příjmů domácností potřeba znát také odhad hodnoty jejich majetku a závazků. Výsledky mají poskytnout podklad pro posouzení chování domácností v souvislosti s tím, jaké používají nástroje finančního trhu, jaká je celková míra jejich zadlužení a jak je jejich majetek zatížen případnými půjčkami a úvěry. Další předností je, že výsledná data z tohoto zjišťování jsou z hlediska metodologie mezinárodně srovnatelná, a je proto možné sledovat výsledné ukazatele napříč eurozónou.

Podobně jako šetření Statistika rodinných účtů (SRÚ) probíhá FSD formou integrace do šetření Životní podmínky, které je národní verzí šetření European Union – Statistics on Income and Living Conditions (dále jen SILC), tj. na podsouboru domácností náhodně vybraných pro šetření SILC.

1.1 Výběr domácností

Výběr domácností pro FSD se odvozuje ze čtyřletého panelu šetření SILC, jehož jednotkou zjišťování je byt. Při první návštěvě (1. vlna) byly do šetření zahrnuty hospodařící domácnosti a jejich členové, kteří měli ve vybraném bytě obvyklé bydliště. Při opakovaných návštěvách se šetřily pouze domácnosti, které zahrnovaly tzv. panelové osoby, tj. osoby vyšetřené při 1. vlně zjišťování.

Pro šetření FSD jsou osločovány v průběhu celého roku domácnosti ze všech krajů České republiky. Jednotkou zjišťování je hospodařící domácnost, která byla úspěšně vyšetřena při šetření SILC na 4. vlně.

1.2 Zjišťování údajů v domácnostech, pořízení dat

Zjišťování údajů probíhalo formou osobního rozhovoru tazatele s respondentem, kdy tazatel využíval k zápisu odpovědí buď elektronický dotazník v notebooku, tzv. CAPI (Computer Assisted Personal Interviewing), nebo papírový dotazník, tzv. PAPI (Pen and Paper Interviewing), který posléze přepsal do elektronické verze. Na úrovni krajů zajišťovali pracovníci oddělení terénních zjišťování sehrání dat včetně jejich kontroly. V ústředí ČSÚ byla propojena data z dotazníků, na kterých byly provedeny závěrečné superkontroly, editace včetně imputací chybějících hodnot a závěrečné centrální zpracování.

Rozhovor k šetření FSD většinou probíhal současně s návštěvou související s šetřeními SILC nebo SRÚ, méně často byl rozhovor uskutečněn jako samostatná návštěva.

Obsahem dotazníku FSD byly otázky týkající se hypoték či úvěrů na nemovitosti a jiných úvěrů a půjček, které domácnost případně splácí (spotřebitelské úvěry, nákupy zboží na splátky, leasing na automobil, dluhy na kreditní kartě apod.). Předmětem zjišťování bylo dále vlastnictví majetku a jeho odhadovaná hodnota, například nemovitosti, automobily a jiné dopravní prostředky, cennosti, případně hodnota firmy či podílu na podnikatelské činnosti. Dotazník se dále zaměřil na využívání a hodnotu finančních produktů (bankovní účty, stavební spoření, penzijní připojištění, podílové fondy, cenné papíry apod.).

1.3 Počet domácností ve FSD

Publikované výsledky za rok 2021 jsou zpracované z celkového počtu 3 122 hospodařících domácností sledovaných v letech 2020 a 2021, výsledky za rok 2022 jsou zpracované z celkového počtu 3 155 hospodařících domácností sledovaných v letech 2021 a 2022 a výsledky za rok 2023 jsou zpracované z celkového počtu 3 246 hospodařících domácností sledovaných v letech 2022 a 2023. Důvodem je dosažení reprezentativního vzorku domácností pro následná třídění výstupů. Konkrétní počty jsou uvedené v Tab. 1.

Tab. 1 Počet vyšetřených domácností ve FSD 2020, 2021, 2022 a 2023

Zdroj: Český statistický úřad

	2020	2021	2022	2023
Počet vyšetřených domácností	1 571	1 551	1 604	1 642
Podíl vyšetřených domácností ¹⁾ (%)	76,2	76,4	77,7	79,6

¹⁾ tj. míra response

1.4 Přepočítání dat na úhrn populace, korekce a dopočty

Výběr pro FSD tvořil podsoubor výběru domácností ze šetření SILC, jehož výsledky byly tudíž použity jako opora pro dopočty. Významná míra non-response, ovlivněná navíc návratností v rámci šetření SILC z předchozích let, narušila složení konečného datového souboru, z něhož byly výsledky FSD zpracovány.

Limitujícím faktorem pro způsob dopočtů, resp. konstrukci přepočítacích koeficientů, byl však omezený rozsah souboru domácností.

Samotné dopočty zahrnovaly eliminaci úplné non-response, tj. přiřazení korekčních koeficientů pro jednotlivé domácnosti s ohledem na jejich zastoupení ve vzorku FSD ve vztahu k populačním odhadům ze SILC. Pro výpočet vah byla použita iterační metoda kalibrace vah, přičemž jako opora sloužily základní odhady úhrnů podle SILC (počet domácností, osob celkem, pracujících členů, vyživovaných dětí, nepracujících důchodců a nezaměstnaných osob), včetně vybraných charakteristik používaných k třídění domácností v publikovaných výstupech:

- 4 skupiny domácností podle postavení osoby v čele (zaměstnanci s nižším / vyšším vzděláním, samostatně činní, důchodci);
- 4 skupiny domácností podle právní formy užívání bytu (vlastní rodinný dům, byt v osobním vlastnictví, družstevní byt, pronajatý byt);
- 2 skupiny domácností podle počtu vyživovaných dětí (bez dětí nebo s dětmi);
- 4 skupiny domácností podle velikosti obce (do 1 999, 2 000 až 9 999, 10 000 až 49 999, 50 000 a více obyvatel);
- 5 skupin domácností podle čistého peněžního příjmu na osobu (kvintily).

Uvedený postup reflektuje především sociální strukturu domácností, včetně příjmového rozdělení.

Pro třídění domácností podle příjmové úrovně (kvintilů) byl každé domácnosti přiřazen za příslušný rok čistý peněžní příjem zjištěný v šetření SILC (tj. za předchozí rok). Rok 2021 byl zpracován z údajů za domácnosti z let 2020 a 2021, rok 2022 z let 2021 a 2022 a rok 2023 z let 2022 a 2023. Příjmy z předchozího roku byly vždy přepočteny na příslušný rok indexem růstu příjmů v šetření SILC, výdaje a náklady na bydlení byly přepočteny indexem spotřebitelských cen a ceny nemovitostí a ceny dopravních prostředků byly přepočteny pomocí průměrných (klouzavých) meziročních indexů cen nemovitostí, resp. cen osobních automobilů. Všechny výstupy z výběrového zjišťování FSD jsou publikovány po převážení na celou populaci.

1.5 Rozdíly ve výstupech výběrových zjišťování v domácnostech a makro-agregátů národních účtů

Údaje o majetkových, finančních a příjmových poměrech českých domácností lze získat ze dvou hlavních zdrojů informací: z národních účtů (NÚ) a z výběrových zjišťování v domácnostech. Při porovnání výsledků je třeba mít na vědomí koncepční rozdíly mezi mikro- a makro-přístupy.

NÚ zahrnují celou ekonomiku. Výběrová zjišťování se provádí na reprezentativním vzorku domácností, jehož výběrovou jednotkou je byt. Do šetření tak nejsou zahrnuty osoby žijící v institucionálních jednotkách (např. v domovech pro seniory, ubytovnách, hospicích, vězení). Výběrových šetření se též neúčastní lidé bez domova na spodní hranici rozdělení bohatství. Respondenti na horním konci rozdělení také nejsou plně zastoupeni, kvůli klesající ochotě bohatších domácností účastnit se statistických zjišťování. Právě v nejvyšší příjmové skupině existuje malá skupina domácností vlastníci vysoké hodnoty finančních aktiv, které pak nejsou na rozdíl od NÚ zahrnuty ve výsledcích domácnostních šetření.

Kromě odlišného zastoupení skupin existuje také řada koncepčních a metodických odlišností v přístupu sestavování jednotlivých ukazatelů na úrovni ekonomiky a na úrovni domácností, např. zahrnutí imputovaného nájemného nebo naturálních sociálních transferů (transfery domácnostem od vládních institucí na zdravotní péči, vzdělání apod.) do příjmů a skutečné spotřeby domácností v NÚ oproti uvedení skutečných příjmů respondenty ve výběrových zjišťování v domácnostech. Rozdíly jsou též u nefinančních aktiv, kde na rozdíl od oceňování v národních účtech jsou výstupy z domácnostních šetření založené na odpovědích respondentů.

V rámci ČSÚ byla zpracována analýza srovnání vybraných dat z FSD a NÚ. Tab. 2 ukazuje procentní podíl vybraných ukazatelů z FSD (agregovaných na celou ekonomiku) na hodnotě odpovídajících ukazatelů z NÚ¹, přičemž upozorňuje na rozdíly mezi těmito zdroji dat popsané výše. Výsledky ukazují, že výběrová šetření, jako je FSD, nejsou plně srovnatelná s makroekonomickými agregáty NÚ, a to především kvůli rozdílům v metodologii, pokrytí a definicích jednotlivých kategorií majetku a závazků.

¹ Odhad hodnoty nefinančních aktiv domácností v NÚ se zaměřuje především na rezidenční nemovitosti (byty, domy, pozemky). Hodnota se stanovuje na základě realizovaných tržních cen, indexů cen nemovitostí a odhadu zásob bytového fondu. Používají se také modelové výpočty, které zohledňují opotřebení a amortizaci majetku. Finanční aktiva a závazky v pojetí NÚ zahrnují údaje za celou ekonomiku. Za tímto účelem je využívána široká paleta zdrojů zahrnující data za nefinanční, finanční, vládní či neziskové instituce. Jimi reportované hodnoty závazků a finančních aktiv jsou alokovány do aktiv, a to včetně aktiv domácností. Ovšem NÚ nejsou pouze o součtu údajů z datových zdrojů vycházejících zejména z podnikového účetnictví. Údaje NÚ jsou v některých případech doplňovány o další odhady a úpravy, které slouží k zajištění souladu s metodikou národních účtů ESA 2010. Mezi významné úpravy tohoto typu patří například imputace technických rezerv z neživotního pojištění do aktiv pojištěných domácností, imputace podílu domácností v bytových družstvech, který je v rámci NÚ oceněn v hodnotě dané nemovitosti nebo úprava hodnoty účasti na aktivech domácností, která obsahuje údaje i za nejbohatší domácnosti. Hlavním zdrojem dat pro NÚ jsou údaje poskytované ČNB.

Finanční aktiva ve FSD tvoří přibližně pětinu finančních aktiv vykázaných v NÚ, což potvrzuje, že šetření FSD není schopno zcela zachytit finanční situaci nejbohatších domácností. Tyto domácnosti vlastní značný podíl finančních aktiv a současně mají nejnižší ochotu účastnit se výběrových šetření, což vede k podhodnocení jejich skutečné finanční situace ve FSD. U finančních závazků je situace složitější. Srovnání komplikují dva faktory. Za prvé, výše zmíněný efekt nejbohatších domácností, které mají v absolutních hodnotách také největší závazky, ale nejsou plně zastoupeny v šetření. Za druhé, rozdíly v definici hypotečních úvěrů v rámci FSD. Ve FSD jsou zahrnuty pouze hypotéky, které jsou zajištěny financovanou nemovitostí, tedy hypotéky na hlavní bydlení a hypotéky na další nemovitosti. V českém trhu však existují hypotéky, které jsou zajištěny více než jednou nemovitostí (viz ČNB 2023), nebo hypotéky na družstevní byty, které nemohou být použity jako zástava. Tyto úvěry bývají zajištěny jinými nemovitostmi a ve FSD nejsou zaznamenány jako hypoteční úvěry, což ovlivňuje celkové vykázané hodnoty hypotečního zadlužení. Tyto rozdíly naznačují, že při interpretaci dat z výběrových šetření je třeba brát v úvahu nejen metodologická omezení, ale i strukturální charakteristiky domácností, které se těchto šetření účastní.

Tab. 2 Vybrané ukazatele z FSD (agregované na celou ekonomiku) jako procento hodnoty odpovídajících ukazatelů z NÚ

Zdroj: NÚ k 28. 6. 2024, FSD 2021, FSD 2022, FSD 2023

v procentech

	2021	2022	2023
Čisté jmění ¹⁾	65	62	66
Nefinanční aktiva ²⁾	105	100	107
Finanční aktiva	22	22	21
Finanční závazky	32	31	31

¹⁾ Čisté jmění = nefinanční aktiva + finanční aktiva – finanční závazky.

²⁾ Nefinanční aktiva vypočtená z dat FSD neobsahují hodnotu dopravních prostředků a jiných nemovitostí než hlavního bydlení tak, aby byla výsledná hodnota srovnatelná s hodnotou nefinančních aktiv podle definice NÚ.

ECB vypracovala a popsala podrobnější analýzu porovnání HFCS a makro-údajů o finančním bohatství a závazcích domácností v rámci všech krajín Evropské Unie, které se účastní šetření HFCS (ECB 2023a). Tato analýza ukazuje na podobný fenomén, jako ten popsáný v Tab. 2, a to u všech (většiny) participujících zemích, tj. že finanční aktiva (závazky) ze šetření HFCS jsou nižší než finanční aktiva z národních účtů. Tato analýza čerpá z výstupů expertní skupiny vytvořené ECB, která se snaží pochopit a kvantifikovat rozdíly mezi údaji o finančním bohatství domácností ze šetření HFCS a národních účtů (ECB 2020).

